

Ключевые слова: языковая личность, тезаурус, языковое сознание, самосознание, коммуникативная компетентность, языковая компетенция, речевая компетенция.

SUMMARY

L. Klochko, O. Ignatenko. The formation of a multilingual personality of a student of philology.

One of the most important tasks of the higher school is to train graduates for effective speech communication: to make them ready for understanding other people, to make them be able for their own speech creativity that serves the competence of a lingual personality. A lingual personality is the idea that covers all the aspects of language learning, and at the same time ruins the borders between the disciplines that study a person, as it is impossible to study a person beyond his language. The formation of a lingual personality of a philology student is the main task that is solved in the process of getting linguistic education. The essence of the main concept «lingual personality», the constituent parts and methods of the formation of this personality are observed in this article. A lingual personality is the system that appears and develops in the society, is based on the ability to express and strengthen social relations and interaction. A lingual personality can be observed in three aspects: psycholinguistic, that contains socio-lingual forms and norms of a group of people; linguodidactic, as a multicomponental set of language abilities and skills to perform speech actions of a different level of difficulty, actions that, on the one hand, are classified according to the type of speech activity, and, on the other hand, according to the levels of the language; creative, that reveals a language personality with the help of the literature in all its diversity. The main constituent part of a lingual personality is communicative competence – a level of skills necessary for effective communication. The formation of a lingual personality doesn't mean only acquisition of skills by a person, but also self-breeding of conscious attitude to the language, that is expressed in striving for communication in the native and other languages, in responsible attitude to his own speech and in constant and hard work at speech improvement. Creative work and art are referred to as the main factors in the formation of language-conscious students. At the lectures and practical classes a special emotional atmosphere, which determines a person as a personality, guides his intellectual and professional development. In the process of the analysis of the scientific literature, the observation of students' speech one can ascertain that the effectiveness of the speech communication depends much on age, individual features of a person and on his communicative competence.

Key words: language personality, thesaurus, language consciousness, self-consciousness, communicative competence, language competence, speech competence.

УДК 35.005.5916:37.89:93(477)

Л. В. Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА: ДОСВІД, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розкриваються історичні аспекти та потенціал козацької педагогіки як засіб актуалізації прогресивних освітніх традицій і стимулу для пошуків подальших пошуків у галузі педагогічної теорії та практики; висвітлюється досвід діяльності класу козачат у Сумському ЗНЗ № 25; пропонується

комплекс заходів, спрямований на оптимізацію реалізації ідей і досвіду козацької педагогіки в умовах сьогодення, на утвердження в середовищі дітей і молоді козацьких ідеалів і цінностей, піднесення духовності, культивування історичної пам'яті, особистої гідності й національної свідомості.

Ключові слова: козацька педагогіка, освітня традиція, національне шкільництво, клас козачат, національно-патріотичне виховання, освітній процес, національна свідомість, українська культура.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства козацька педагогіка може бути джерелом ідей, насаги та досвіду для формування нової генерації українців – сильних фізично й духовно. Козацька педагогіка виплекала ідеал козака-лицаря, звитяжного воїна та високоосвіченого інтелектуала, дбайливого господаря та щедрого мецената, ревного християнина й людину із загостреним почуттям особистої та національної гідності. Сьогодні пріоритети козацької педагогіки набувають виняткової актуальності. Так, у «Концепції національно-патріотичного виховання молоді» (2009 р.) зазначається, що «здійснення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складових національної безпеки України». На необхідності посилення військово-патріотичного виховання наголошує Міністр освіти і науки Сергій Квіт.

Аналіз актуальних досліджень. Система виховання дітей і молоді в козацькій Україні ретельно вивчається О. Губком, В. Кузем, Ю. Руденком, а можливості використання її надбань у наш час розкриваються у працях Д. Вишневського, М. Стельмаховича, Є. Сявакко, О. Удовенко. Важливо, щоб сучасні дослідження використовували усну народну творчість, яка закарбувала позитивний образ козака-героя та достовірні й різноманітні історичні джерела, що забезпечить об'єктивність наукових пошуків.

Цінними історичними джерелами є свідчення іноземців, які побували у «країні козаків» у XVII–XVIII столітті. Е. Кларк, Х. Манштайн, Д. Маршалл, сприймали Україну однією з кращих країн Європи, відзначали проєвропейський характер її суспільного устрою, уподібнюючи Англії та Голландії [8]. Відомий німецький філософ і етнограф Й. Гердер пророкував українській нації велике майбутнє в європейській спільноті, заявляючи, що Україна, маючи потужний потенціал, колись «стане для світу новою Елладою». Іноземні мандрівники й дипломати (Г. Л. Боплан, Ф. Вебер, П. Гордон, Д. Крман, Ж.-Б. Шерер, Ю. Юст) були солідарними у визнанні «цивілізованості й освіченості українців», зауважуючи, що козаки – «люди вчені, кохаються в науках і законах, гарні знавці риторики, логіки та всякої філософії». Найвідоміше джерело – «Щоденник» П. Алепського (сина антиохійського патріарха) засвідчує значну кількість письменних людей в

Україні. «По всій козацькій землі від Рашкова до Путивля», зазначає автор, – «ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, уміють читати та знають порядок богослужби та церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт і не дозволяють, щоб вони тинялися вулицями» [9, 39]. Італійський історик Б. Майоліці підкреслював, що українці – це «найшляхетніші лицарі» й «умілі хлібороби» з великим потягом до освіти. Датський посол Ю. Юст у своєму щоденнику зазначає вихованість і високоосвіченість козацької старшини; особливо ж його вразило те, що всі селяни відвідують церкви з молитовниками, тобто є письменними. Ж.-Б. Шерер був зворушений дбайливим ставленням українців до виховання молодого покоління, «до збереження волі, віри, традицій, звичаїв – усього, що є дорогим людині». Він засвідчує, що горде почуття незалежності було найдорожчою спадщиною козаків, а клич «Воля або Смерть!» – це той священний заповіт, що переходив від батька до сина разом із прадідівською зброєю [4, 805].

Мета статті – проаналізувати позитивний досвід козацької педагогіки у вихованні молодого покоління й розкрити перспективи використання прогресивних виховних традицій у процесі діяльності класу козачат.

Виклад основного матеріалу. За часів козаччини в Україні відбувалося становлення та розвиток національного шкільництва, що охоплювало початкову (полкові, сотенні, січові, парафіяльні, монастирські, школи мандрівних дяків), заклади професійної освіти (цехові, музичні, співацькі, художні), середню (колегіуми, семінарії) і вищу ланки (Києво-Могилянська академія, Канцелярський курінь); причому колегіуми мали реальну перспективу перетворення в заклади вищої освіти. Оригінальним феноменом культурно-освітнього життя був інститут мандрівних дяків, що сприяв забезпеченню суцільної грамотності; унікальним начальним закладом був Канцелярський курінь при Генеральній військовій канцелярії у Глухові, що забезпечував підготовку військових канцеляристів – кваліфікованих адміністраторів Гетьманської держави, які становили основу національної еліти [1, 96]. Саме їм присвячено слова Івана Котляревського: «То був із Глухова юриста, він має чин канцеляриста і звався добродій Купавон...», а також високопатріотичні рядки із славетної «Енеїди»: «Любов к Отчизні де героїть, там сила вража не устоїть, там грудь міцніша від гармат!».

Пріоритетом виховання української молоді в козацький період було формування культу історичної пам'яті, вірності заповідям предків, любові до України. Рукописні шкільні збірники, створені дяками-вчителями та прикрашені національним орнаментом, наповнені народними піснями і

прислів'ями. Яскрава пам'ятка цього періоду – «Козацька читанка» містить матеріал, пов'язаний з актуальними потребами духовного й політичного розвитку українського суспільства [10]. Як встановлено Д. Мартиненко, саме вихованці закладів національного шкільництва (Д. Бортнянський, А. Ведель, І. Григорович-Барський, Г. Сковорода) були репрезентантами культури українського бароко; О. Лобисевич і І. Котляревський заклали підвалини становлення української літературної мови; О. Павловський – автор граматики української мови вважав, що вона після певного літературного опрацювання гідна звучати з високих академічних кафедр. Антоновський, М. Бантиш-Каменський, С. Величко, В. Рубан, А. Сатановський створили праці з історії України, що сприяли формуванню національної свідомості [7, 97].

Використання рідної мови, арсеналу народної педагогіки уможливило широке поширення грамотності в українському народі, який за цим показником не поступався багатьом країнам Європи і значно випереджав Росію. У козацькі часи кожне українське село мало церкву, а при ній школу і шпиталь, що дозволяло забезпечити комплексний характер турботи про духовне і фізичне здоров'я молодого покоління. О. Лазаревським і Б. Біляшівським підраховано, що в середині XVIII століття в гетьманській Україні налічувалося близько 1,5 тисячі шкіл; не поступалася за темпами освітнього розвитку Слобідська Україна і Запорізька Січ. Активно сприяли цьому процесу реформи гетьмана К. Розумовського: запровадження суцільної грамотності населення, вдосконалення професійної освіти та створення університету в Батурині, необхідність якого мотивувалася «схильністю малоросійського народу до навчання і науки», браком української професури та віддаленістю від іноземних освітніх центрів. Призначений для плекання національної еліти, майбутній університет вирізнявся демократизмом і розширенням обсягу реальних знань. Цей проект є ідеалом українського університету європейського рівня цього періоду.

Слід зауважити, що українське суспільство вирізнялося розвиненими демократичними традиціями, чинністю принципів виборності (гетьмана, кошового отамана, священників, учителів), громадським характером управління шкільництвом. Козаки дуже пишалися «нашою Сорбонною», «нашим Парижем» – так шанобливо називали Києво-Могилянську Академію, вважаючи її національною святинею, підтримуючи її матеріально. Академія мала право автономії, свої «привілеї та вольності», розвивала корпоративну культуру, що виявлялося у виборності ректора і викладачів, наявності власного суду, діяльності студентських конгрегацій, можливості оскарження неправомірних дій викладачів. Розвинутим самоврядуванням вирізнялися православні колегіуми України та школи Запорізької Січі.

До позитивних традицій національного шкільництва в Україні козацького періоду належали культ знань і патріотизм, шанобливі взаємини наставника й вихованця, демократичний характер організації навчально-виховного процесу (переважно самостійний вибір педагогом змісту й дидактичних засобів), високий соціальний статус учителя. Якщо вчитель заходив до хати, йому відразу накривали стіл як поважній особі, а проходячи повз хату вчителя, українці шанобливо знімали шапку та вклонялися.

Необхідно зазначити, що територія сучасної Сумщини здавна була заможним і перспективним козацьким краєм, де мешкали члени славних гетьмансько-старшинських родин краю – Ханенки, Дорошенки, Скоропадські, Розумовські, Полетики, Капністи, Маркевичі, Савичі, Безбородькі, Туманські. Генерал-губернатор Малоросії О. Румянцев у листі з Глухова писав, що нащадки козаків «при всіх науках і в чужих сторонах перебуванні залишилися козаками і бережуть палку любов до своєї «власної нації й солодкої вітчизни» [2, 430]. Багато з них вирізнялися високим рівнем освіченості, здобутої в Київській Академії та університетах Європи, були авторами наукових творів, членами просвітницьких та автономістичних гуртків, засновниками приватних шкіл і музеїв українських старожитностей, благодійниками й меценатами. Так, Григорій Полетика, який працював перекладачем у Петербурзькій академії наук написав ґрунтовну працю історико-педагогічного характеру, де розкрив високий культурно-освітній рівень українських земель у Х–XVIII століттях; але Михайло Ломоносов зупинив видавництво цієї праці, оскільки начебто вона принижує «національну гордість великоросів». Нині ця праця зберігається в архіві академії [6]. До цікавих освітніх ініціатив належить намір місцевого шляхетства (1767 р.) заснувати університет у Сумах, що пов'язують із впливом Г. Сковороди та клопотанням глухівської старшини про відкриття університету в Україні. Адже гетьманська столиця вирізнялася високим рівнем освіченості, а Сумський полк мав найрозвиненішу шкільну мережу на Слобожанщині.

На сучасному етапі вивчення національних освітніх традицій здійснюється Лабораторією педагогічного краєзнавства і козацької педагогіки СумДПУ імені А. С. Макаренка, у межах діяльності якої підготовлено кандидатську дисертацію Д. Мартиненко: «Розвиток національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті».

Заслугує схвалення те, що в наш час кращі традиції козацької педагогіки відроджуються в нашому краї зусиллями окремих ентузіастів. Так, у Сумському ЗНЗ № 25 (директор – Л. В. Голуб) вже багато років успішно діють класи козачат. Керівництво підготовкою юних козачат здійснює завуч

молодших класів Ліна Миколаївна Крившенко за підтримки викладача Сумського педагогічного університету Віктора Васильовича Ляха. Саме ці люди роблять життя сумських козачат цікавим і насиченим усім тим, що так бентежить дитячу природу – це романтика мандрів мальовничими стежинами рідного краю, екскурсії до визначних пам'яток та історичних місць козацької слави, літній козацький табір під відкритим небом, відвідання бібліотек і музеїв, перегляд фільмів і передач про славне козацьку минувшину, участь у державних урочистостях, міських і шкільних святах, упорядкування пришкільної території та скверу імені П. Калнишевського. Обов'язковою є участь козачат у табірних зборах, що організовує Сумський педагогічний університет. Усі учні поглиблено вивчають рідну й іноземні мови, а також відвідують змістовні гуртки: «умілі рученята», танців, співу, малювання, футбол, хокей на траві, що сприяють різнобічному розвитку особистості. Система самоврядування козачат покликана сформувати необхідні навички співжиття в гурті, в соціумі.

Важливим напрямом виховання козачат є дотримання здорового способу життя, формування у здоровому тілі здорового духу, тому вихованці опановують стрйову підготовку, поєднану з безпекою життєдіяльності [5]. Необхідно вказати на гендерні відмінності у вихованні козачат: якщо для хлопців пріоритетом є розвиток фізичної сили й витривалості, то для дівчаток природнім є вдосконалення їх якостей як дбайливих господинь і майбутніх берегинь сімейного вогнища, здатних до естетизації довкілля.

Висновки. Отже, актуальним і перспективним, на нашу думку, є комплекс заходів, спрямований на оптимізацію реалізації ідей і досвіду козацької педагогіки в умовах сьогодення: поживавлення співпраці школи, педагогічного університету та Академії педагогічних наук України; розробка програми роботи класу козачат, що охоплює національно-патріотичний, культурно-просвітницький, валеологічний, військово-спортивний, туристично-краєзнавчий напрями; створення класів козачат, «шкіл джур» у навчальних закладах України; формування юної особистості на засадах козацької педагогіки та українознавства, утвердження в середовищі учнівської та студентської молоді козацьких ідеалів і принципів, піднесення духовності, культивування історичної пам'яті, національної гідності, гордості, свідомості; створення реєстру об'єктів історико-культурної спадщини козацької доби в Україні й у рідному краї; організація семінарів і конференцій із проблем козацького виховання дітей і юнацтва; здійснення дослідницько-пошукової та просвітницької роботи з історії України та рідного краю козацької доби, зі збереження історичної й культурної спадщини

українського народу; широке висвітлення засобами масової інформації козацького руху, історичної спадщини козацької доби; влаштування книжкових і документальних виставок; створення електронних баз кращих фільмів і книг з історії козацтва; організація конкурсів студентських та учнівських робіт з історії та сьогодення козацького виховання; участь у відзначенні державних свят і знаменних дат українського козацтва; організація етнографічних експедицій із козацького краєзнавства, походів, екологічних акцій, заходів милосердя; проведення конкурсів, фестивалів козацької пісні й танцю; підвищення соціальної активності та зміцнення здоров'я учнівської та студентської молоді, залучення до фізичної культури, відродження національних традицій здорового способу життя, проведення змагань із козацьких видів спорту.

Віriamo, що під гаслом «Воля, Бог і Україна!» формується нова генерація гідних громадян нашої держави, носіїв цінностей української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII століття / О. Апанович // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 92–97.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. ; Відень, 1921. – 576 с.
3. Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст. : енциклопедичний довідник / упор. З. І. Хижняк ; за ред. В. С. Брюховецького. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с. : 290 іл.
4. Korž-Usenko L. Die Bildungsentwicklung in der Ukraine während der Kosakenperiode: der Kontext des Dialogs der Kulturen / L. Korž-Usenko, D. Martynenko = Корж-Усенко Л. Розвиток освіти в Україні козацького періоду: контекст діалогу культур / Л. Корж-Усенко, Д. Мартиненко // III Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht (München, 1-4 November, 2012) = III Міжнародна наукова інтернет-конференція з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (1-4 листопада 2012 р., Мюнхен). – München – Berlin – Washington, D. C. : Verlag Otto Sagner, 2013. – P. 800–816.
5. Крившенко Л. Як козачата гартувалися, оздоровлялися і світ пізнавали / Л. Крившенко // Сумщина. – 2013. – Т. 21 – серпень (№ 33). – С. 21.
6. Литвинова Т. Папери родини Полетик в архівосховищах України та Росії / Т. Литвинова // Архіви України. – 2006. – № 1–6 (259). – С. 47–70.
7. Мартиненко Д. В. Національне шкільництво на Лівобережній та Слобідській Україні (XVIII століття) / Д. В. Мартиненко. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – 186 с.
8. Наливайко Д. Очима Заходу: Україна в рецепції Західної Європи XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998.
9. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожів по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – 5-те видання. – Авгсбург, 1946. – 116 с.
10. Олійників О. Козацька читанка / О. Олійників // Радянська школа. – 1989. – № 4. – С. 23–25.

11. Яременко М. Для «честі дому», заради користі «отчизни» та «в прислугу государственную» (стимули до навчання дітей козацької старшини у XVIII ст.) / М. Яременко // *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą. W 35 lecie pracy naukowej Teresie Chynczewskiej – Hennel, Uczniowie, Przyjaciele i Koledzy* / Red. Mariusz R. Drozdowski, Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak. – Białystok : IBNDKE, 2012. – S. 369–388.

12. Яременко М. «До мене – де нікто не имеетъ власти, кромъ ясневелможного»: самоідентифікація моголянського студента крізь призму конфлікту 1752 р. / М. Яременко // *Соціум. Альманах соціальної історії*. – 2007. – Вип. 7. – С. 231–239.

РЕЗЮМЕ

Л. В. Корж-Усенко. Казацкая педагогика: опыт, реалии, перспективы.

В статье раскрываются исторические аспекты и потенциал казацкой педагогики как средство актуализации прогрессивных педагогических традиций и стимула для активизации поисков в области педагогической теории и практики, освещается опыт деятельности класса казачат в Сумской школе № 25; предлагается комплекс мероприятий, нацеленных на оптимизацию реализации идей и опыта казацкой педагогики в условиях современности, на укрепление казацких идеалов и ценностей, культивирование исторической памяти, личного достоинства и национального самосознания.

Ключевые слова: казацкая педагогика, педагогическая традиция, национальное образование, класс казачат, национально-патриотическое воспитание, образовательный процесс, национальное сознание, украинская культура.

SUMMARY

L. Korzh-Usenko. Cossack education: experience, reality and prospects.

The article deals with the potential of Cossack pedagogy as a means of progressive educational tradition. It is proved that nowadays Cossack education can be a source of ideas and experience to create a new generation of Ukrainians who are physically and spiritually strong. Cossack education cultivates the ideal of a Cossack the knight, a brave, victorious warrior and a highly educated intellectual, as well as a caring owner and a generous philanthropist, a zealous Christian and a man with a keen sense of personal and national dignity. In the testimonies of the foreigners during the 17th–18th centuries it is stated that Ukrainians are «civilized and educated». The Cossacks' striving for independence, a wish to protect their rights, pro-European character of social system of the «State of Cossacks», its democratic tradition to elect authorities for state, church and school, the community character of educational leadership are noted.

It was elucidated that the time of Cossacks in Ukraine is a period of the national school system formation and development, which influenced schools at different levels. Among the positive traditions of national schooling are the noble relationship between a teacher and a pupil, the cult of knowledge, patriotism, piety and high social status of the teachers. The use of native language, extensive folk pedagogy enabled widespread literacy in Ukraine. It were the pupils of national schooling institutions who became the representatives of Ukrainian Baroque culture, laid the foundations for Ukrainian literary language formation, created works on the history of Ukraine, which contributed to the formation of Ukrainian national consciousness.

At present the study of national educational traditions and possibilities of their application in modern Ukrainian school is carried out at the Laboratory of Pedagogical Country Studies and Cossack Pedagogy of Sumy Pedagogical University. The activities conducted at Kozachata class of Sumy Comprehensive School № 25 are described. The

activities are aimed at promoting a healthy lifestyle, enabling harmonious development of an individual and successful self-realization in the society. They facilitate the formation of a new generation of worthy citizens of our country, who carry on the values of Ukrainian culture. A complex of measures aimed at optimizing the implementation of ideas and experiences of the Cossack pedagogy in the contemporary context is elaborated.

Key words: *Cossack pedagogy, educational traditions, schooling, Kozachata class, national-patriotic education, the educational process, national identity, Ukrainian Baroque culture.*